

**TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI, DEMOKRASİ VE VATANDAŞLIK
DEĞERLERİNİN GELİŞMESİNDE TANZİMAT DÖNEMİ
SANATÇILARININ ETKİLERİ**

Yrd. Doç. Dr. Hulusi GEÇGEL

ÖZET

Türkiye’de insan hakları ve demokrasi kavramının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde Tanzimat dönemi sanatçılarının öncü rollerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, literatür taramasına dayalı tarama modelindedir.

Çalışma, dönemin sanatçılarından Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal’in eserlerinin irdelenmesi ile sınırlandırılmıştır.

Tanzimat dönemi şairlerinden Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal “hak, adalet, kanun, eşitlik, hürriyet” gibi kavramları edebiyatımıza ve gazete yazıları vasıtasıyla kamuoyunun gündemine ilk kez getiren sanatçılardır. Bu kavramları yalnız temalaştırmakla kalmamışlar, ülkemizde kurumsallaşması için ilk siyasal mücadeleyi de başlatmışlardır. Demokrasinin temel kurumlarından olan millet meclisinin açılması ve anayasanın hazırlanması için gizli örgütler kurmuşlar, Meşrutiyet’in ilânında önemli rol üstlenen “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”nin kurucuları ve liderleri arasında yer almışlardır. Bu özellikleriyle, Türkiye’de aydınlanmadan yana tavır alan yeni bir aydın kuşağının da ilk temsilcileridir.

Fransız Devrimi’nden esinlenen Yeni Osmanlılar, halka seslerini duyurabilmek için, en etkili araç olarak gazete ve edebiyattan yararlanmışlardır. Bu nedenle, ülkemizde Batılı anlamda ilk gazeteciliği başlatmışlar ve basın yoluyla halkı bilgilendirmeye ve kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır.

Bu çalışmayla, sanatçıların eserlerinde demokrasi, insan hakları ve vatandaşlık olgularına yönelik irdemelerde bulunulmuştur. Eğitim ortamlarında demokrasi ve vatandaşlık tutumlarının geliştirilmesinde edebiyat eserleri etkili bir kaynak olabilecektir. Ulaşılan bulgulara dayalı olarak, bu değerlerin geliştirilmesinde eğitim ortamlarının nasıl düzenlenmesi gerektiğine ilişkin öneriler geliştirilmiştir.

**THE EFFECTS OF THE AUTHORS AND POETS OF THE PERIOD OF THE
OTTOMAN REFORMATION IN THE DEVELOPMENT OF THE VALUES
OF DEMOCRACY, HUMAN RIGHTS AND CITIZENSHIP**

ABSTRACT

This study, which aims at revealing the leadership roles of the authors and poets of the period of the Ottoman reformation in the existance and development of the concepts of human rights and democracy in Turkey is in scanning model based on literature scanning.

The study has been limited by studying the works of the poets and authors of the period such as Şinasi, Ziya Paşa and Namık Kemal.

Şinasi, Ziya Paşa and Namık Kemal, the poets of the period of the Ottoman reformation, were the first authors to bring the concepts such as justice, law, equality, freedom and liberty to our literature and the agenda of public opinion through their newspaper writings. Not only did they make these concepts theme but also they initiated the first political struggle to make them institutionalize in our country. They set up secret organizations to open the national assembly, which is the basic foundation of democracy, and to prepare the constitution and took their places among the leaders and founderers of “New Ottomans Society” (Yeni Osmanlılar Cemiyeti) who undertook important roles in the declaration of the constitution. In this point of view, they are the first representatives of a new intellectual generation who assumed in favour of illumination in Turkey.

New Ottomans (Yeni Osmanlılar), who inspired from French revolution, made use of newspapers and literature that are the most important mediums to make their opinions and thought hear to the public. Thus, they initiated journalism for the first time in the western sense in our country and worked to illuminate the public and form the public opinion through the press.

Within the framework of this study, the phenomena of democracy, human rights and citizenship in the works of the poets and authors have been studied. The works of literature will be effective sources in the development of the attitudes of citizenship and democracy in educational mediums. Based on the findings obtained, some suggestions concerning how educational mediums should be organized have been developed in order to improve these values.

GİRİŞ

Batı Roma İmparatorluğu'nun çökmesi, Avrupa uygarlığının Rönesans'a kadar süren uzun süreli bir duraklama dönemine girmesinin de başlangıcı olmuştur. “Karanlık Ortaçağ” olarak da adlandırılan bu dönemde tamamen teolojik çalışmalar öne çıkmış, tüm düşünsel enerji geleneksel Hristiyanlık öğretisinin doğruluğunun kanıtlanmasına harcanmıştır. Kilise, sınırlarını çizdiği ve dikte ettiği çalışmaların dışına çıkılmasını yasaklamış, dinden sapılacağı çekincesiyle, özgür düşüncenin önü kesilmiştir.

Aklın rehberliğini öne çıkaran Rönesans ise, ortaçağda yalnızca dini konu alan sanatın ve düşüncenin insanı merkez almasını sağlamış; yeniçağın sonlarına doğru eşitlik, hürriyet, meşrutiyet gibi demokrasinin temel ilkeleri keşfedilmeye başlanmıştır. Rönesans sürecini reformlarla tamamlayan Avrupa, 16. yüzyıla gelindiğinde, dinin vicdanlardan başka konularla uğraşmaması gerektiği ilkesini benimsemiştir.

Özerk bir kültür anlayışını, yani aklın ışığına dayanan bağımsız bir insanlık kültürünü geliştirme istencini ilk olarak Rönesans dile getirmiştir. Rönesans'ın bu ilk adımını daha sonra 17. yüzyıl felsefesi usçu öğretileriyle temellendirmeye çalışmış, 18. yüzyıl felsefesi ise,

bu yöndeki gelişmeyi “en keskin, en tutarlı” biçimine ulaştırmıştır. İşte bunun için bu felsefeye ayrıca “Aydınlanma felsefesi” de denmektedir (Gökberk, 1979: 61).

Aydınlanma; 17. yüzyılda İngiltere’de başlayan ve 18. yüzyılda olgunlaşarak bütün Avrupa’da etkin olan bir düşünce hareketidir. “Karanlık Çağ” olarak da nitelendirilen ortaçağın tersine, din ve devlet otoritesinin yerine insanı bir değer olarak koyar ve insanın temel özelliğini “us sahibi” olmasında görür. Bu nedenle, herkeste ve her yerde ortak olan, ussal dayanakları bulunan evrensel değerleri ön plâna çıkarır. Davranışların akla göre düzenlenmesi gerektiği düşüncesini yayan İngiliz düşünür ve yazarı John Locke, aydınlanmanın kurucusu sayılmaktadır. Ortaçağ “Tanrı, devlet, görenek” vb. bir otoriteye uymayı erdem olarak kabul ederken; aydınlanma hareketi, gelenek ve otoriteden kurtularak bireyin özgür olması gerektiği düşüncesini savunmuş ve erdemi yeni baştan akla göre düzenlemiştir.

İnsan düşüncesinin gerçekleştirdiği ilerlemelerin adeta dökümünü çıkarmaya çalışan Ansiklopedi *, “Aydınlanma Çağı”nın ruhunu dile getirmek üzere kaleme alınmış bir yapıttır. Kilisenin ve soyluların karşı çıkmasına rağmen, Diderot’un yönetimi altında 35 ciltte tamamlanmıştır (1751-1772). Yazılar Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Condillac, Holbach, Daubenton, Turgot gibi sanatçılar, bilim insanları ve düşünürler tarafından kaleme alınmıştır. Ansiklopediciler kilisenin bağınazlığını, otorite anlayışını, tutucu gelenekleri, gülünç inançları mahkûm eden çözümleyici ve eleştirici bir düşünceyi savunmuşlar, insanı temel alan bir anlayışla, sivilleşmeyi ve siyasal özgürlük taleplerini dile getirmişlerdir. Temel felsefeleri, aklın bütün tinsel sorunlara uygulanmasını isteyen Dekart’çı düşünceye dayanır.

Osmanlı Devleti’nde 18. yüzyılda yapılan ıslahat hareketlerinin daha çok askerî karakterli olduğu; 19. yüzyıla gelindiğinde ise, devlet adamlarının imparatorluğun dağılıp çökmesini önleyebilmek için hemen her alanda reformlar yapılması gereğini kabullendikleri görülmektedir.

Islahat hareketlerine girişen II. Mahmut’un ölümünden sonra yerine geçen Abdülmecit, babasının yaptığı reformları daha da ileri götürmüş ve yenileşme hareketinin en büyük adımlarından birini atarak “Tanzimat Fermanı”nı hemen ilân etmiştir. Bu fermanla birlikte Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu ve asırlarca öncülüğünü yaptığı İslam Uygarlığı dairesinden çıkarak Batı Uygarlığı dairesine girdiğini ilân etmiş ve mücadele ettiği Batı Uygarlığı değerlerini resmen kabul etmiştir.

---

* Eserin tam adı: “Akla Göre Düzenlenmiş Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Ansiklopedisi ya da Sözlüğü”

3 Kasım 1839'da ilân edilen Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu, devlete yeni bir düzen getirmeyi, top yekûn kalkınmayı hedefliyordu. Bu temel üzerinde açılan okullarda yeni bir aydın kuşağı yetişmişti ve yeniliklerin önünde engel olarak gördükleri devlet adamlarına basın-yayın yoluyla muhalefete başlamışlardı. Gerçi Lale Devri'nden beri Batı'nın birçok kurumu ülkede tesis edilmeye çalışılmıştı; ancak, aralarında Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Münif Paşa, Ali Suavi, Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet gibi adlarını daha çok gazetecilik ve edebiyat sahasında duyuran kişilerin bulunduğu Tanzimat dönemi aydınları, devletin çöküşünü engelleyebilmek için Batı'nın hemen her kurumuna sıcak bakan yöneticilerin hiç zikretmedikleri Anayasa ve Meclis gibi kurumları da devletin ve milletin kalkınması için zorunlu görüyorlardı.

Tanzimat dönemi sanatçıları, yaşadıkları dönemin sosyal, siyasal ve kültürel koşullarının da bir gereği olarak, edebî yönden kusursuz eserler vermek gibi bir amaç gütmemişler; daha çok gazeteci kimliklerini öne çıkararak halkı bilgilendirmek, bir kamuoyu oluşturmak çabasında olmuşlardır. Türk edebiyatında büyük sanatçılar olarak yer tutmasalar da, kendilerinden sonra gelen sanatçılara her türden denemeler bırakmalarıyla ve ulusumuzun kalbindeki vatan ve hürriyet aşkını alevlendirmeleriyle yerleri doldurulamayacaktır. Türk demokrasi tarihinin ilk kilometre taşlarını oluşturan bu sanatçılar, Türk aydınlanma tarihinde de ayrıcalıklı yerlerini koruyacaklardır.

Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal, “hak, adalet, kanun, eşitlik, hürriyet” gibi kavramları edebiyatımıza ve gazete yazıları vasıtasıyla kamuoyunun gündemine ilk getiren sanatçılardır. Bu kavramları yalnız temalaştırmakla kalmamışlar, toplum hayatımızda yaşama geçirilmesi için ilk siyasal mücadeleyi de başlatmışlardır. Millet Meclisi'nin açılması ve bir anayasanın hazırlanması için gizli örgütler kurmuşlar, Meşrutiyet'in ilânında önemli rol üstlenen “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”nin kurucuları ve lider kadroları arasında yer almışlardır. Bu özellikleriyle, Türkiye’de aydınlanmadan yana tavır alan yeni bir aydın kuşağının da ilk temsilcileridirler.

Bu sanatçıların eserleri, Türk Dili ve Edebiyatı derslerinde sanatsal bakımdan çözümlenmeleri yanında, ağırlıklı bir konu olarak ele aldıkları insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık değerlerinin öğrencilere kazandırılmasına da kaynaklık edecek; ilgili diğer derslerde çalışmalara zenginlik katmada materyal rolü üstleneceklerdir.

Bu çalışmada;

a) Tanzimat dönemi sanatçılarından Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal'in insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık değerlerinin gelişmesinde etkileri ve eğitsel önemleri nelerdir?

b) Sanatçıların insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık değerlerine yönelik eserleri sınıf ortamının eğitsel bir ögesi olarak nasıl kullanılabilir?

sorularına yanıt aranacaktır.

YÖNTEM

Türkiye'de insan hakları ve demokrasi kavramının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde Tanzimat dönemi sanatçılarının öncü rollerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, literatür taramasına dayalı betimsel bir çalışmadır.

Bu çalışmayla, sanatçıların eserlerinde demokrasi, insan hakları ve vatandaşlık olgularına yönelik irdellemelerde bulunulmuştur. Edebiyat eserleri, demokrasi ve vatandaşlık tutumlarının geliştirilmesinde etkili bir kaynak olabilecektir.

Çalışma, dönemin sanatçılarından Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal'in eserlerinin irdelenmesi ile sınırlandırılmıştır. Ulaşılan bulgulara dayalı olarak, bu değerlerin geliştirilmesinde eğitim ortamlarının nasıl düzenlenmesi gerektiğine ilişkin öneriler geliştirilmiştir.

BULGULAR

Bu başlık altında alt problemlere yanıt aranmıştır.

Tanzimat Dönemi Sanatçılarının İnsan Hakları, Demokrasi ve Vatandaşlık Değerleri ile İlgili Yazıları ve Siyasal Mücadeleleri

Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal'in öncülüğünü yaptığı Tanzimat dönemi sanatçıları, 18. yüzyıl Fransa'sının düşünsel ve siyasal yapısına damgasını vuran Voltaire, Rousseau, Montesquieu gibi düşünürlerden etkilenmişlerdir. Köhnemiş kurumları yenileştirerek devleti kurtarma ve toplumu değiştirme mücadelesini başlatmışlar, Batı'nın kalkınmasında "ferdî hürriyet rejimleri"nin ve "maarif"in etkili olduğunu savunarak insan hak ve hürriyetleri, parlamenter rejim gibi siyasal istekleri gündeme getirmişlerdir. Sanat ve düşünce tarihimizde ilk kez dile getirilen ve uğruna mücadele başlatılan bu değerler, Türk aydınlanmasının da hareket noktasını oluşturmuşlardır.

Türk kültür hayatı, Tanzimat dönemi sanatçılarıyla birlikte, yönetimin yanında değil de, karşısında yer alan yeni bir aydın tipiyle karşılaşır. Matbaanın yerleşmesiyle birlikte sanatçılar, gazete-dergi-kitap vb. yayını yoluyla ekonomik bağımsızlıklarına kavuşmuşlar, saraya ve yönetime bağımlı olmaktan kurtularak ülke sorunları üzerine düşünceleri ve teklifleri olan bireyler durumuna gelmişlerdir. Tanzimat dönemi sanatçıları, bu özellikleriyle Türk aydınlanma hareketinin de öncüleridirler.

Tanzimat döneminde hak, adalet, kanun, eşitlik, anayasa, meclis, meşrutiyet gibi yeni siyasal kavramların ilk kez kamuoyuna sunulduğu ve tartışılmaya açıldığı yer, “Tasvir-i Efkâr” gazetesidir. Gazetenin sahibi olan Şinasi, Fransa’daki öğreniminden sonra yurda dönmüş; toplum hayatı, insan ve insan hakları üzerinde ülkemiz için oldukça yeni birtakım düşünceleri gazete aracılığıyla halka duyurmuştur. Bu nedenle Şinasi, yalnız Yeni Türk Edebiyatının değil; ülkemizdeki demokrasi ve insan hakları mücadelesinin de öncüsü sayılmalıdır.

Şinasi, Tercüman-ı Ahval gazetesinin ilk sayısında; “*Madem ki bir heyet-i içtimaiyede yaşayan halk bunca vezâif-i kanuniye ile mükelleftir; elbette kalen ve kalemen kendi vatanının menâfiine dair beyân-ı efkâr etmeği cümle-i hukuk-i müktesebesinden addeyler*” sözleriyle, ülke meseleleri üzerine düşüncelerini söylemeyi, vatandaşlık görevlerinin karşılığında kazanılmış bir hak olarak değerlendirir. Bu yaklaşım, modern yurttaşlık kavramındaki, “yükümlülükler ve haklar” anlayışıyla da örtüşmektedir.

Tanzimat Fermanı insan haklarını yeni bir aşamaya sokmuş, devletle birey arasındaki ilişkileri yeniden düzenlemiştir. Şinasi, kasidesinde “medeniyet resûlü” olarak söz ettiği Reşit Paşa’dan övgüyle söz eder:

Şem'idir kalbimizin can ile mal ü namus

Hıfz için bâd-ı sitemden olur adlin fânus

Ettin âzâd bizi olmuş iken zulme esir

Cehlimiz sanki idi kendimize bir zencir

Beyitlerde, fermanla birlikte “can, mal ve namus” gibi temel insan haklarının güvence altına alındığı ve insanların zulüm ve esaretin elinde köle olmaktan kurtulduğu dile getirilmektedir. Ele alınan bu düşünceler, kişilerin can ve mal güvenliğini kral karşısında güvence altına alan 1215 tarihli Magna Charta (Büyük Hürriyet Fermanı)’daki “Kanunsuz olarak kendi ve eşitleri gibi yargılanmadan kimse mahkûm edilemez” ilkesine uygun düşmektedir.

Ferman, padişahın yetkilerinin büyük bir kısmını “Meclis-i Ahkâm-ı Adliye”ye devretmiş ve padişah ilk kez kendi rızasıyla yetkilerini sınırlamıştır. Fermanın en önemli yanı; kişisel hak ve özgürlüklere açıkça vurgu yapmış olmasıdır (Doğan, 2001: 165).

Şinasi'nin Reşit Paşa Kasidesi'nde dile getirdiği “*Bir itiknâmedir insana senin kanunun / Bildirir haddini sultana senin kanunun*” dizeleri, 1789 tarihli Fransız Vatandaş ve İnsan Hakları Bildirgesi'nde yer alan “*İnsanlar hür ve eşit şartlarda doğar ve öyle kalırlar*” ilkesinin şiirsel bir ifadesidir.

Ülkenin çağdaştırılması hususunda öneri ve görüşleri yönetimle çatışan; ancak uzlaşmayı değil, mücadeleyi seçen yeni aydın tipinin en önemli temsilcisi Namık Kemal'dir. Hürriyet ve vatan şairliği kadar, demokrasi mücadelesinin yılmaz bir savaşçısı olarak da öne çıkmıştır. Siyasal içerikli yazılarının tümünde ana fikir, hürriyet aşkı üzerine kurulur. “*Ne efsûnkâr imişsin âh ey didâr-ı hürriyet / Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten*” dizeleri, onun düşüncesinin ve mücadelesinin hareket noktasını dile getirmektedir. Siyasal mücadelesinin odağında, sürekli yinelediği “İnsan hür doğar” ilkesi yer almaktadır. Bu özelliğiyle o, Türkiye'de “insan hakları bayrağını ilk kaldıran adam”dır.

Namık Kemal'e göre, Gülhane Hattı, “yalnız can, mal ve namus güvenliği gibi kişisel alanda değil de; düşünce özgürlüğü, halk egemenliği ve meşveret (danışma) gibi esaslarda da hürriyet ilân etmiş olsaydı, o zaman bir anayasa hükmünü alabilirdi.” Görüldüğü gibi Namık Kemal, fermanı ıslahat bakımından önemi küçümsenmeyecek bir belge olarak görmekte; ancak, fert haklarını garanti etmediği için yeterli bulmamaktadır (Tunaya, 1999: 81).

Şinasi ve Ziya Paşa'da meşrutiyet ideali etrafında daha çok siyasal bir kavram olan “hürriyet” fikrini, ilk defa felsefi denilebilecek bir tarzda doğal haklar görüşüyle temellendiren aydın, Namık Kemal olmuştur. “Hak ve adalete dayanan devlet nasıl kurulmalıdır?” sorusundan hareket eden Namık Kemal, bu meselenin çözümlenebilmesi için önce insanın nasıl bir varlık olduğunun bilinmesi gerektiğini düşünür. Namık Kemal'e göre insan, doğuştan “hür” bir varlıktır ve birey olarak kendisine “Tanrı tarafından verilmiş” hürriyet hakkıyla dünyaya gelir. Böylece Aydınlanma felsefesinin dayandığı temel görüşlerden olan tabîi hukuk doktrinini İslâm inancıyla uzlaştıran Namık Kemal, insan hakları arasında bugünkü ifadesiyle demokratik eğitim hakkı / eğitimde fırsat ve imkân eşitliği olarak değerlendirilebilecek “hürriyet-i mekâtîp” hakkını da saymakla, Fransız İhtilâli'nin getirdiği görüşleri Osmanlı toplumunda eğitim alanına genişleterek uygulamıştır (Kafadar, 2002: 1454).

Namık Kemal, Batı uygarlığının temelinde “özgürlük” ve “aydınlanma”nın bulunduğuna inanır. “*Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imhâ-yı hürriyet / Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyyetten*” dizelerinde dile getirdiği düşünceler, insanın temel özelliğini “us sahibi” olmasında gören aydınlanma felsefesinin ana tutumuyla örtüşmektedir. Nitekim, insanın aklını kendisinin kullanmaya başlaması, Aydınlanma’nın odak noktasını oluşturmaktadır.

1865’te İstanbul Belgrad Ormanı’nda bir araya gelen Namık Kemal, Refik Bey, Kayazâde Reşat, Suphi Paşazade Ayetullah, Menapirzâde Nuri, Reşit Paşa torunu Mehmet ve arkadaşları gizli bir örgüt kurma kararı alırlar ve örgüte "Meslek" adını verirler. Aralarında Şirvanîzade Rüştü, Zaptiye Nazırı Mustafa Âsım ve Mithat Paşa gibi önemli devlet adamlarının da bulunduğu, Veliht Murat ve Abdülhamit’in hareketle ilgili oldukları anlaşılan gizli örgütün üye sayısı 245’i bulur. Bu isimler hükümet tarafından deşifre edilir ve Namık Kemal Erzurum vali muavinliğine, Ziya Paşa Kıbrıs mutasarrıflığına atanır. Ali Suavi ise, görevsiz olarak Kastamonu’ya sürülür. Mustafa Fazıl Paşa’nın Paris’e çağırması üzerine üçü de, 17 Mayıs 1867’de Paris’e kaçarlar (Akşin, 1990: 142).

10 Ağustos 1867’de Namık Kemal, Ali Suavi, Âgah Efendi ve arkadaşları Paris’te Yeni Osmanlılar Cemiyeti’ni kurarlar. Amaçları; siyasal mücadele yoluyla, toplumsal-siyasal-kültürel hayatı ve devletin yönetim biçimini Batı’ya göre yeniden düzenleyerek Osmanlı İmparatorluğu’nu Batı karşısında düştüğü güçsüzlükten kurtarmak ve çöküşü durdurmaktır.

Tunaya (1999: 44)’ya göre, Yeni (ya da) Genç Osmanlılar Cemiyeti’nde zamanın fikir ve edebiyat liderleri toplanmış; Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Agâh Efendi gibi isimler, bütün ayrılıklarına rağmen, bu çatı altında padişahın mutlak otoritesine karşı ilk muhalefet nüvesini oluşturmuşlardır:

Avrupa’nın ihtilal zevkini tatmış olan bu insanlar Tanzimat’ın siyasî düşüncesini olgunlaştırmışlar ve Birinci Jön Türk hareketini vücuda getirmişlerdir. Onlar sayesinde ki, Osmanlı tarihinde ilk defa, fert iktidar karşısına çıkarılmış, ferdî hürriyet rejiminin hukukî garantilere bağlanması, bu yönden çağdaş devlet formülüne varılması tezi savunulmuştur.

Genç Osmanlılar, Batı’nın meşruti rejimini imparatorluğa uygulamak istemişler, doktrinal bakımdan Tanzimat ricalinden daha Batıcı kalmışlardır. Vekilleri, icra organını sorumlu tutacak bir parlamentonun kurulması, mücadelelerinin temel amacını oluşturmuştur. Ziya Paşa, otokratik ve demokratik rejimler arasındaki farkları bir yazısında şöyle belirtir:

İdare-i cumhuriyede padişah, imparator, sadrazam, hariciye nazırı filan yoktur. Memleketin padişahı, imparatoru, kralı, sadrazamı hep ahali-i

memlekettir. İdare-i cumhuriyede bir nice milyon halk birkaç şahs-i menfaatperestın hüküm ve keyfine esir olmayıp, bâ-y ve gedâ (zengin ve fakir) herkes hukuk-u hürriyetini muhafazada âzâdedir (Hürriyet, No: 99).

Her şeyden önce bu grup, Osmanlı yönetici sınıfı karşısına bir muhalefet olarak, o zamana kadar rastlanmamış, hareket kabiliyetini fikir alanından alan, aşağıdan yukarı şekilde kurulmuş bir siyasal güç olarak çıkmıştır. Saray karşısında düşünce, basın, dernek kurma hürriyetine dayanarak Yeniçeri yöntemlerinden apayrı bir davranışla Batılı bir muhalefeti getirenler de yine onlardır:

Teokratik bir yapıya sahip, birleştirici unsuru din olan, fakat çeşitli dinleri ve milliyetleri bir arada yaşatmaya mecbur, Batılılaşmaya mecbur olan Osmanlı camiasında, ilk demokratik umumi efkâr yapıcısı bu ekip olmuştur (Tunaya, 1999: 84).

Yeni Osmanlılar, Batı'nın Aydınlık devri felsefesinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki uygulayıcılarıdır. En önemli faaliyetleri arasında, bir "aydınlatma kurumu" olarak gazetecilik gelir. İlk olarak Ali Suavi'nin yönetiminde Londra'da çıkardıkları Muhbir gazetesini yayın hayatına sokarlar. Ali Suavi'yle görüş ayrılığına düşen Namık Kemal ve Ziya Paşa, yine Londra'da 29 Haziran 1868'de Hürriyet gazetesini çıkarmaya başlarlar. Ancak, Mustafa Fazıl Paşa'nın hükümetle anlaşarak İstanbul'a dönmesi yurtdışındaki muhalif aydınları maddî sıkıntılar içine sokar. Zaten aralarındaki anlaşmazlıkların iyice artması üzerine Genç Osmanlılar Cemiyeti çözülür ve üyeleri yurtdışında çıkardıkları Ulum, İttihad, İnkılâp, Hürriyet gibi gazetelere dağılırlar.

Tanzimat Dönemi Eserlerinin Eğitim Ortamlarında Kullanılması

Aydınlanma Çağı'yla birlikte yükselen ve hızla yaygınlaşarak bugüne gelen insan hakları ve demokrasi kültürünün güçlendirilmesi ve demokratik yurttaşlık bilincinin geliştirilmesi mücadelesi, çağımızın da yükselen değeri olmaya devam etmektedir. Türkiye de, Tanzimat Fermanı'nın ilânıyla resmen içinde yer aldığı Batı uygarlığı dairesinin bu değerlerini hukuksal anlamda kabul etmiş ve imzaladığı uluslararası antlaşmalarla birtakım yükümlülükler altına girmiştir.

“Bütün bireyleri; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek” hedefi, Millî Eğitimin Genel Amaçları arasında yer almaktadır. Bu hedefin

tutturulabilmesi, bütün bireylerin hak ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirilmeleriyle mümkündür. Hür ve demokratik bir toplum düzeninin gerçekleşmesi ve sürmesi, demokrasi bilincine sahip yurttaşlarla olanaklıdır. Bu bağlamda, her türlü eğitim çalışmaları, öğrencilere aynı zamanda demokrasi bilincinin de kazandırılmaya çalışıldığı ortamlar olarak değerlendirilmelidir.

“İlköğretim görmüş bir yurttaş demokrasi ilkelerini kavramaya başlamıştır; bütün işlerinde bu ilkeleri uygulamaya çalışır. a) Her insanın bir değer olduğuna inanır, b) İnsanların kanunlar karşısında eşit olduklarını kabul eder, c) Kanun ve nizamlara, bunların temsilcilerine saygılıdır, ç) Yurttaşlık görev ve sorumluluklarının neler olduğunu bilir, d) Toplumun menfaatlerini kendi menfaatlerinin üstünde tutar; toplum yararına olan her türlü kuruluşu korur, onların gelişmesine yardımcı olur, e) Bireyin refaha kavuşabilmesi için önce toplumun kalkınması gerektiğine inanır, f) Demokrasinin sadece bir idare şekli olmayıp; herkesin karşılıklı hak ve sorumluluklar taşıdıkları, birbirlerinin görüş ve inanışlarını saygı ile, hoşgörülükle karşıladıkları bir yaşama şekli olduğunu düşünmesini benimser” (MEB, 1997).

İlköğretim, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Programı'nda, programın uygulanmasıyla ilgili açıklamalar bölümünde; “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin amaç ve davranışlarının sadece bu derste gerçekleşebileceği düşünülmemeli, öğretmen konuları işlerken, yeri geldikçe diğer derslerle de ilişki kurmalıdır” ifadesine yer verilmektedir.

Öğretmenler, öğretim ortamını yöntem ve teknoloji açısından zenginleştirmek için, ilköğretim programının yaşama geçirilmesini öngördüğü korelasyon desen / mihver ders uygulamasından yararlanabilirler. Bu yaklaşıma göre, dersler ve konular birbirinden bağımsız değildir. Öğretmenler, derslerini birbirleriyle irtibat halinde plânlayıp işlemelidirler. Tüm derslerin bu şekilde plânlanması halinde, öğrenciler derslerin konularını daha iyi öğrenebileceklerdir. Böyle bir uygulama, bir yandan aynı konunun farklı derslerde tekrar edilerek pekiştirilmesine zemin hazırlarken, diğer yandan da, farklı zeka türlerine sahip öğrencilerin konulara daha üst düzeyde motive olmalarını sağlayacaktır (Öztürk ve Otluoğlu, 2002: 84-85).

Demokrasi eğitiminde duyuşsal ve psikomotor hedeflere ulaşmada önemli bir araç olarak edebiyat eserlerinden yararlanılmalıdır. Bu konu üzerinde yapılan çalışmalar*, edebî ürünleri kullanmanın duyuşsal davranışları kazandırmada olumlu rol oynadığını

göstermektedir. Sanat eserleri, ham fikirleri estetik bir yapı içinde işleyerek yumuşatma ve daha sempatik bir duruma getirme gücüne sahiptirler. Bütün siyasal akımlar sanatın bu gücünden yararlanmışlardır.

Görüldüğü gibi Tanzimat sonrası Türk edebiyatı, demokrasi ve insan hakları konusunda zengin bir birikime sahiptir. Bilimsel demokrasi kavramıyla da örtüşen bu eserler, “vatandaşlık, insan hakları ve demokrasi eğitimi”nde kullanılabilir önemli materyallerdir. Eğitim ortamlarında demokratik yurttaşlık bilincinin geliştirilmesi ve demokrasi kültürünün güçlendirilmesinde edebiyat eserleri etkili kaynak olabilecektir.

Vatandaşlık ve İnsan Hakları, Tarih, Sosyal Bilgiler, TC İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük gibi derslerde öğretim programının amaçları bakımından işlevsel olabilecek edebiyat eserlerinden ve sanatçıların yaşam öykülerinden, programın amaçlarında yer alan ilkeleri pekiştirmeye ve eğitim durumunu zenginleştirmeye yönelik materyaller olarak yararlanılmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Belgeler, Tanzimat dönemi sanatçılarına ait eserlerin tüm okul kademelerinin amaçları arasında yer alan demokrasi ve insan haklarına yönelik çalışmalar için zengin bir kaynak olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kaynak, her kademedeki öğretmenlerin, zenginleştirilmiş bir öğrenme ortamı oluşturmalarına katkı sağlayacaktır.

Türkiye’de ilköğretim okullarının 7. ve 8. sınıflarında zorunlu “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersi; liselerin 2. sınıfında ise, seçmeli “Demokrasi ve İnsan Hakları” dersi okutulmaktadır. Demokrasi ve insan hakları ile ilgili kavramların yalnızca bu derslerle aktarılabilirliğini düşünmek doğru değildir. Sorunun çözümüne ilişkin olarak getirilebilecek öneriler şunlardır:

1. İnsan hakları eğitimi alanında “kaynakların, yaklaşımların, yöntemlerin” çeşitliliğini artırmak ve “eğitim malzemesini geliştirmek” bağlamında, bir çerçeve program hazırlanarak Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı derslerinin içerisinde demokrasi eğitimi verilebilir.

2. Edebiyat öğretmenleri, eserlerden yalnız edebiyat tarihi, edebî tür ya da sanatçı biyografisi öğretimi gereci olarak değil; öğretimin birliği ilkesinden hareket ederek demokrasi bilincinin gelişmesine yönelik bir fırsat eğitimi materyali olarak da yararlanmalıdırlar. Aynı

---

* Otluoğlu, Rahmi (2001). *İlköğretim Okulu 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yazılı Edebiyat Ürünlerini Kullanmanın Duyuşsal Davranış Özelliklerini Kazanmaya Etkisi*. MÜ Eğt. Bil. Ens. Basılmamış Y.L. Tezi.

şekilde, “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi”, “Demokrasi ve İnsan Hakları”, “Sosyal Bilgiler”, “Tarih” vb. derslere giren öğretmenler de, içeriği uygun edebiyat eserlerini birer öğretim materyali olarak seçip eğitim durumlarını düzenlemede kullanmalıdırlar.

3. Türk Dili ve Edebiyatı ders programları, edebiyat tarihi öğretimi esasına göre değil; tema esasına göre hazırlandığında birbirinden kopukmuş gibi duran “halk edebiyatı”, “divan edebiyatı”, “yeni edebiyat” gibi yapay ayrımlar sona ereceği gibi, programda yer alabilecek “insan hakları ve demokrasi” ünitesiyle, demokrasi eğitimine disiplinler arası bir yaklaşım da sağlanmış olacaktır.

4. Ülkemizde Avrupa Birliği uyum yasaları çerçevesinde, özellikle insan hakları ve demokrasi alanında önemli açılımlar yaşanmaktadır. Bu hızlı değişime ayak uydurabilmek için, “vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları” eğitimiyle ilgili derslerin içerikleri sürekli güncelleştirilerek zenginleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akşin, S. (1990): *Türkiye Tarihi*, Cilt-3, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Doğan, İ. (2001): *Modern Toplumda Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları*”, Ankara: Pegem A Yayınları.
- Gökberk, M. (1979): *Felsefenin Evrimi*, İstanbul: M. E. Basımevi.
- Kafadar, O. (2002): *Felsefe Sözlüğü* (Türkiye’de Felsefe mad.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- MEB (1997): *İlköğretim Okulu Programı*, Ankara: MEB Yayınları.
- Öztürk C. Ve R. Otluoğlu (2002): *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Edebî Ürünler ve Yazılı Materyaller*, Ankara: Pegem A Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet H. (1988): *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 7. Baskı.
- Tokatlı, A. (1973): *Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Tunaya, Tarık Z. (1999): *Batıllaşma Hareketleri I*, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.